(इंग्रजीत टंकलिखित न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

[१९९६] ३ एस. सी. आर. ९३९

प्रीतम

- विरुद्ध-

स्टेट ऑफ मध्य प्रदेश

२६ मार्च १९९६

[न्यायमूर्ति एम. के. मुखर्जी आणि न्यायमूर्ति जी. बी. पटनायक]

भारतीय दंड संहिता, १८६०:

कलम ३०२ आणि ४०४ - गुन्ह्यांसाठी दोन आरोपींची खटलाचौकशी - खटलाचौकशी न्यायालयाद्वारे निर्दोष मुक्तता - उच्च न्यायालयाने प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांवर विश्वास न ठेवता खटलाचौकशी न्यायालयाशी सहमती दर्शवली परंतु कबुलीजबाब आणि पुनर्प्राप्तीशी संबंधित पुराव्यांच्या आधारे आरोपींपैकी एकाला दोषी ठरवले - असा निर्णय दिला कि दंडाधिकाऱ्यांनी कलम १६४ (२) च्या तरतुदींकडे पूर्णपणे दुर्लक्ष करून कबुलीजबाब नोंदवला आहे, उच्च न्यायालयाने त्यावर अवलंबून राहणे न्याय्य ठरले नाही - परिणामी आरोपीच्या निवेदनानुसार केलेल्या पुनर्प्राप्तीला अपराधसिद्धीचा एकमेव आधार बनवता येणार नाही.

फौजदारी दंड प्रक्रिया संहिता, १९७३ :

कलम १६४(२), (४) आणि ३७९ - कबुलीजबाब - दंडाधिकाऱ्याद्वारे नोंदविलेला - पूर्तता करावयाच्या आवश्यकता - असा निर्णय दिला की, आरोपी स्वेच्छेने कबुलीजबाब देत होता की नाही हे जाणून घेण्यासाठी दंडाधिकाऱ्यांनी प्रश्न विचारणे वगळले, परिणामी अनिवार्य अटींचे पालन झाले नाही.

फौजदारी अपीलीय अधिकारिता : फौजदारी अपील क्र. ११०/१९८६.

फौजदारी अपील क्रमांक ९७/१९७६ मधील मध्य प्रदेश उच्च न्यायालयाच्या दिनांक ३.८.८४ रोजीच्या न्यायनिर्णय आणि आदेशावरून.

अपीलकर्त्यासाठी, एस. एस. खांडुजा, वाय. पी. ढींगरा आणि बी. के. सतीजा.

उत्तरवादीसाठी, के. एन. शुक्ला, प्रशांत कुमार, एस. के. सिन्हा आणि यू. एन. सिंग.

न्यायालयाचा पुढील आदेश देण्यात आला :

यातील अपीलकर्ता प्रीतम आणि त्याचा भाऊ ईश्वर लाल यांच्यावर १५ जून १९७३ रोजी एका छीताची हत्या केल्याबद्दल आणि त्या व्यक्तीच्या अंगावरून दागिने काढून टाकल्याबद्दल मोरेना येथील सत्र न्यायाधीशांसमोर खटला चालवण्यात आला. खटलाचौकशी मध्ये निर्दोष मुक्तता होऊन तो संपला आणि त्यामुळे व्यथित होऊन राज्य सरकारने अपील दाखल केले. उच्च न्यायालयाने ईश्वर लालशी संबंधित अपील फेटाळले परंतु अपीलकर्त्याची करण्यात आलेली निर्दोष मुक्तता रद्द केली आणि त्याला भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३०२ आणि ४०४ अन्वये शिक्षा सुनावली. वरील आदेश उलटवण्याच्या आदेशाला या अपीलात आव्हान देण्यात आले आहे.

आपला खटला सिद्ध करण्यासाठी सरकारी पक्षाने तीन प्रत्यक्ष साक्षीदार, शवविच्छेदन करणारे डॉक्टर, अपीलकर्त्याचा न्यायालयीन कबुलीजबाब आणि त्याच्या निवेदनानुसार केलेल्या काही पुनर्प्राप्तीवर भरवसा ठेवला. छिताचा नरघातकी मृत्यू झाला हे सिद्ध करण्याचा प्रयत्न करत असताना सरकारी पक्षाचा पुरावा स्वीकारताना, अपीलकर्ता हा गुन्ह्यांचा मुख्य योजनाकर्ता- मास्टरमाईंड होता हे सिद्ध करण्यासाठी सरकारी पक्षाने सादर केलेला संपूर्ण पुरावा खटलाचौकशी न्यायालयाने फेटाळला. तीन प्रत्यक्ष साक्षीदारांवर विश्वास ठेवला जाऊ शकत नाही या खटलाचौकशी न्यायालयाच्या निष्कर्षाशी उच्च न्यायालयाने सहमती दर्शवली परंतु कबुलीजबाब ऐच्छिक आणि खरा असल्याचे आढळले आणि त्यानुसार, पुनर्प्राप्तशी संबंधित पुराव्यांनी कबुलीजबाबाला पुष्टी दिली आणि त्याच आधारावर निर्दोष मुक्ततेच्या आदेशाला उलटविण्यात आले.

प्रत्यक्षदर्शींवर अविश्वास ठेवण्यासाठी खालच्या विद्वान न्यायालयांनी दिलेली कारणे ठोस आणि विश्वासार्ह असल्याने आम्ही त्यांचा पुरावा आपल्या विचारातून बाजूला ठेवला पाहिजे. त्यामुळे, उच्च न्यायालयाने कबुलीजबाबाला अपीलकर्त्याच्या अपराधसिद्धीचा आधार बनवणे न्याय्य होते का, यावर आम्ही विचार करण्यास पुढे जातो.

अभिलेखावरून असे दिसते की अपीलकर्त्याला दिनांक १७ जून १९७३ रोजी अटक करण्यात आली होती आणि दुसऱ्या दिवशी दंडाधिकाऱ्यांसमोर हजर केल्यावर तपास अधिकाऱ्याच्या प्रार्थनेनुसार त्याला पोलीस कोठडीत पाठवण्याचे निर्देश देण्यात आले होते. दंडाधिकाऱ्यांच्या आदेशानुसार त्यांना न्यायालयीन कोठडीत पाठवण्यात येईपर्यंत ते २२ जून १९७३ पर्यंत त्या कोठडीत राहिले. त्यानंतर त्याला त्याचा

कबुलीजबाब नोंदवण्यासाठी २५ जून १९७३ रोजी दंडाधिकाऱ्यांसमोर हजर करण्यात आले. त्याला हजर केल्यावर, दंडाधिकाऱ्यांनी त्याला विचार करण्यासाठी दोन तासांचा वेळ दिला आणि नंतर कबुलीजबाब नोंदवला. कबुलीजबाबातून (निशाणी प्र ११) आम्हाला आढळले की दंडाधिकारी (स. सा. ८) यांनी पहिले त्याची ओळख उघड केली आणि त्याला सांगितले की तो कोणतीही कबुलीजबाब देण्यास बांधील नाही आणि जर त्याने तसे केले तर त्याचा त्याच्या विरोधात पुरावा म्हणून वापर केला जाऊ शकतो. वरील इशारा दिल्यानंतर दंडाधिकाऱ्यांनी कबुलीजबाब नोंदवला आणि त्यानंतर कलम फौजदारी दंड प्रकिया संहितेच्या उपकलम (४) अन्वये आवश्यक निवेदन दिले. आमच्या विचारानुसार, अशा प्रकारे नोंदवलेला कबुलीजबाब फौजदारी दंड प्रकिया संहितेच्या कलम १६४ च्या उप-कलम (२) च्या वैधानिक तरतुदींकडे पूर्णपणे दुर्लक्ष करते. वरील उपकलमांतर्गत दंडाधिकाऱ्यांनी प्रथम आरोपीला हे समजावून सांगणे आवश्यक आहे की तो कबुलीजबाब देण्यास बांधील नव्हता आणि जर त्याने असे केले तर त्याचा वापर त्याच्या विरोधात केला जाऊ शकतो. प्रस्तुत खटल्यात या आवश्यकतेचे पालन करण्यात आले असले तरी, दंडाधिकाऱ्यांना आरोपीला प्रश्न विचारणे बंधनकारक करणारी दुसरी आवश्यकता म्हणजे कबुलीजबाब ऐच्छिक होता जेणेकरून त्याला आवश्यक ते प्रमाणपत्र देण्यास सक्षम व्हावे, कारण उपकलम (४) अंतर्गत प्रमाणपत्र पूर्ण केले गेले नाही, परंतु अपीलकर्ता स्वेच्छेने कबुलीजबाब देत होता की नाही हे सुनिश्चित करण्यासाठी विद्वान दंडाधिकाऱ्यांनी कोणताही प्रश्न विचारला नाही. फौजदारी दंड प्रक्रिया संहितेच्या कलम १६४(२) च्या अनिवार्य आवश्यकतेचे पालन करण्यासाठी अशी उघडपणे वगळण्याची चूक लक्षात घेता, आम्ही असा निर्णय द्यायलाच हवा की कबुलीजबाबाला पुराव्याचा भाग, अगदी कमी, विश्वासार्ह, म्हणून स्वीकारण्यात उच्च न्यायालय अजिबात न्याय्य नव्हते. एकदा कबुलीजबाब विचारात न घेता सोडला गेला की - जसे ते असणे आवश्यक आहे - अपीलकर्त्याला कथित गुन्ह्यांशी जोडणारा एकमेव पुरावा म्हणजे त्याच्या निवेदनाच्या अनुषंगाने केलेली पुनर्प्राप्ती. या वतीने सरकारी पक्षाने दिलेला पुरावा विश्वासार्ह आहे या गृहीतकावर जरी आम्ही पुढे गेलो, तरीही, त्याचे स्वरूप लक्षात घेता, भारतीय दंड संहितेच्या कलम ४०४ खाली गुन्ह्यासाठी देखील तो एकमेव आधार अपराधदोषसिद्धी करू शकते असे आम्ही म्हणू शकत नाही.

वरील निष्कर्षांवर, आम्ही हे अपील मंजूर करतो. उच्च न्यायालयाचा आक्षेपित आदेश रद्द करतो आणि अपीलकर्त्याला त्याच्याविरुद्ध लावलेल्या आरोपांमधून मुक्त करतो. जामिनावर असलेल्या अपीलकर्त्याला त्याच्या जामिनाच्या बंधपत्रातून मुक्त केले जाते.

अपिल मंजूर.

<u>अस्वीकरण</u>

"या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याचा/तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार. तसेच, इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणीकरिता वैध मानला जाईल".